

Інститут трансформації
Північної Євразії

ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ СУВЕРЕНІЗАЦІЇ “МАЛИХ” НАРОДІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Андрій Стародуб

Андрій Стародуб

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
ORCID ID: 0000-0003-3464-3533*

ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ СУВЕРЕНІЗАЦІЇ “МАЛИХ” НАРОДІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті аналізуються суперечності між офіційною російською історіографією та національними версіями історичного минулого народів, що проживають у межах сучасної Російської Федерації. Розглянуто альтернативні підходи до трактування “першовитоків” державотворчих процесів у окремих народів. Розглянуто сучасну політику історичної пам’яті в національних республіках РФ та її використанню як інструменту державного контролю.

Ключові слова: історична пам’ять, національна ідентичність, колоніальна політика, національні суб’єкти Російської Федерації.

THE HISTORICAL BASIS FOR THE SOVEREIGNIZATION OF THE “SMALL” NATIONS IN THE RUSSIAN FEDERATION

The article analyzes the contradictions between the official Russian historiography and national versions of the historical past of the peoples living within the modern Russian Federation. Alternative approaches to the interpretation of the “original sources” of state-building processes among individual peoples are

considered. The modern policy of historical memory in the national republics of the Russian Federation and its use as an instrument of state control are analyzed.

Keywords: historical memory, national identity, colonial policy, national republics in the Russian Federation.

На території Російської Федерації проживають народи, які в різні історичні періоди та за різних обставин увійшли до складу російської держави. Відповідно, кожен із них має власне уявлення про своє історичне минуле та особливий досвід взаємодії з імперським центром. Цей фактор може стати ключовим у процесах національного самовизначення, включно з ухваленням рішень про утворення незалежних держав.

Значущість цього чинника посилюється тим, що сучасна політика «історичної пам'яті» та концепція «спільного минулого» в Російській Федерації є прямим продовженням найкращих радянських підходів у цій сфері [1]. Її основні постулати зводяться до трактування територіальної експансії Московського князівства, а згодом і Російської імперії та СРСР, як “збирання історичних земель”, “добровільного приєднання”, “визволення народів від іноземного іга” або, у випадку “нічийних” та малозаселених територій Північного Сибіру, як “мирної колонізації та долучення відсталих народів, що перебували на родо-племінному етапі розвитку, до досягнень цивілізації” [2].

Згідно з таким підходом, більшість національних меншин сучасної Російської Федерації фактично позбавляються права на окрему історію, яка не була б нерозривно пов'язана з російською. На цій основі робиться висновок, що їхнє потенційне прагнення до самостійності є штучним і не має історичного підґрунтя, подібно до гіпотетичних вимог про незалежність таких російських регіонів, як Рязанська чи Тверська області.

Однак у національних регіонах існує альтернативне бачення історичних процесів, що нерідко вступає в конфлікт із офіційною версією, нав'язаною федеральним центром. Проблема суперечностей між різними історичними наративами, зокрема в Татарстані, Тиві, Бурятії та Чечні, неодноразово ставала предметом наукових дискусій [3]. Для народів, які до анексії Росією мали власну державність, неприйнятною та принизливою є інтерпретація її втрати як “позитивної події”.

У багатьох національних республіках національними героями були і залишаються лідери антиросійських повстань [4]. Навіть у випадках, коли

історія опору російській експансії є недостатньо виразною або втрачається в глибині віків, широко поширені настрої “історичної образи” на Москву через багатовікову політику русифікації та ігнорування національних традицій підкорених народів.

Ситуація в регіонах Російської Федерації суттєво відрізняється залежно від низки факторів, зокрема від тривалості “співіснування” інших народів з росіянами. Деякі сучасні національні регіони були інкорпоровані ще в період Великого Московського князівства (наприклад, угро-фінські республіки європейської частини РФ), що сприяло глибшій асиміляції місцевого населення. У таких регіонах “історична пам’ять” про період існування поза владою Москви значною мірою розмита. Водночас навіть серед народів, які тривалий час перебувають у складі російської держави, зберігаються уявлення про власні державні традиції. Наприклад, серед представників ерзян (яких у російській етнографічній номенклатурі включають до “мордви”) існують свідчення про існування в ранньому середньовіччі (X–XIII ст.) власних державних утворень або племінних союзів, що підтримували складні взаємини як з руськими князівствами, так і пізніше – із Золотою Ордою [5].

Більш конкретизовані та виражені уявлення про власну традицію державності збереглися серед народів, території яких були інкорпоровані до складу Російської держави за часів раннього Московського царства (середина XVI – початок XVII ст.). Зокрема, на роль єдиних спадкоємців **Волзької Булгарії** (держави, що існувала у X–XIII століттях) претендують чуваші (самоназва – ч’аваш, у множині – ч’авашсем). Походження сучасного етноніму пов’язують із назвою ранньосередньовічного племені “суваз”/“сувар” або ж із соціальним терміном XVI–XVII ст., що вказував на стану приналежність осіб, які сплачували ясак і займалися сільським господарством.

У Чувашії отримали певну популярність ідеї перейменування республіки з метою підкреслення її історичного зв’язку з Волзькою Булгарією. У 1990-х – на початку 2000-х років лунали пропозиції офіційно називати чувашів “булгарами” [6], а також перейменувати республіку на “Республіка Чувашія – Волзька Болгарія” [7] за аналогією з назвами Саха (Якутія) та Північна Осетія (Аланія). Відповідне звернення, підписане чуваськими письменниками та громадськими діячами, розглядалося в Державній Раді Чувашії у 2012–2013 роках, проте було визнане “недоцільним” [8].

Сприйняття самими чувашами Волзької Булгарії (чув. *Атӑлси Пӑлхар*) як безумовно «своєї» держави є “незручним” як для Російської Федерації, так і для сусіднього Татарстану. У першому випадку це підкреслює

існування у чувашів власної державної традиції, яка значно давніша за Московське князівство чи царство. У другому – створює потенційну конкуренцію історичним наративам татарських істориків, які також вважають не лише Казанське ханство, але Волзьку Булгарію частиною “татарської” історичної традиції. Окрім того, для російської історіографії звернення до болгарської спадщини є нагадуванням про період, коли (прото)чуваші та (прото)росіяни перебували у рівноправних міждержавних відносинах, що суперечить імперській концепції “добровільного приєднання” неросійських народів. Відгомін таких уявлень зберігся навіть в офіційному тлумаченні символіки прапора Чуваської Республіки, де згадується мирний договір 985 року між київським князем Володимиром Великим і правителем Волзької Булгарії [9].

Російська, татарська та чуваська історіографії по-різному трактують події, пов’язані із захопленням Казанського ханства Іваном Грозним. Офіційна російська та лоялістська чуваська версії наголошують на тому, що чуваші були союзниками Московії у боротьбі проти “татар-пригноблювачів” і “добровільно” визнали царську владу. У татарській історіографії цей епізод розглядається як військова інтервенція з боку Московської держави та зрада частини підданих хана-чингізида. Чуваські ж націоналістичні інтерпретації акцентують увагу на тому, що Іван Грозний нібито пообіцяв чуваським князям “Золоту буллу вольності”, проте не дотримався своїх зобов’язань. У чуваському “національному пантеоні” [10] особливе місце займають князі Тугай і Маміч-Пердей, які очолювали антимосковські повстання у другій половині XVI століття.

Попри певну абстрактність, міфологізацію окремих подій та історичних постатей, дискусія щодо ранньої державності чувашів має важливе значення, оскільки ставить під сумнів офіційну російську версію, згідно з якою першим політичним та державним утворенням чувашів стала лише Чуваська автономна область, створена у 1920 році. У цьому контексті наголошення на історичній спадкоємності від Волзької Булгарії створює альтернативний наратив, що суперечить концепції радянської та пострадянської історіографії про “добровільне входження” чувашів до складу Московської держави.

Історичні суперечності між татарами та росіянами є ще більш складними й глибокими, оскільки вони ґрунтуються на принципово різних трактуваннях монгольського завоювання та перебування руських князівств у складі **Золотої Орди** (Улусу Джучі) - держави, що існувала в XIII – XV століттях [11]. Дискусії щодо цієї теми тривають століттями та досі викликають гострі суперечки в академічних і суспільних колах. Одним із останніх прикладів стало обговорення виступу ректора Московського

ісламського університету, першого заступника голови Духовного управління мусульман РФ Даміра Мухаметдінова на науковій конференції “Шляхи та країни: цивілізації Сходу в історичній динаміці”, що відбулася 14 листопада 2024 року. Його тези викликали гостру реакцію російських націоналістичних середовищ, що вкотре продемонструвало неможливість вироблення єдиної історичної концепції, яка б однаково задовольняла російську та татарську сторони [12].

Основні тези виступу Мухаметдінова зводилися до критики офіційного російського історіописання, яке, на його думку, є конструкцією, що нав'язує неросійським народам російськоцентричний погляд на історію. Він наголосив, що східні слов'яни з'явилися “на історичній арені” досить пізно, а до імперських завоювань Росії їхній вплив у регіоні був обмеженим. Особливу увагу Мухаметдінов приділив періоду так званого “золотоординського іґа”, зазначивши, що насправді влада Орди забезпечила політичний порядок, стабільність і можливості для розвитку князівств, які пізніше стали ядром Московської держави. Він також розкритикував уніфікований курс історії в російських школах, який, на його думку, принижує інші народи, змушуючи їх сприймати власну історію крізь призму російської. *“Чому сучасний татарин, бурят чи чеченець повинен сприймати історію своїх предків зі скепсисом у порівнянні з історією росіян, яку він фактично вивчає в рамках курсу «Истории Отечества»?”* – риторично запитав він.

На виступ авторитетного муфтія оперативно відреагував публіцист Єгор Холмогоров [13], наголосивши, що Росія є державою з чіткою національною російською традицією, а будь-які спроби поставити цей постулат під сумнів вигідні винятково “дерусифікаторам і деколонізаторам”, які прагнуть *«зруйнувати Росію як цілісність та залишити її народи без спільного дому, розпалюючи міжетнічну ворожнечу»*. Висловлювання муфтія щодо “Золотоординського іґа” Холмогоров відкинув як хибні, зазначивши, що це був період поневолення, який не дав жодних переваг для майбутньої Московської держави. Сам факт актуалізації дискусії про роль Орди він розцінив як *“прояв не лише русофобії, але й латентного сепаратизму”*, подібного до того, який, за його словами, спостерігався серед окремих комуністичних діячів із мусульманських народів у 1920-х роках.

Аналогічний “привид сепаратизму” російські політики та публіцисти вбачають у тому, що історично найзначущішим моментом для татар залишається втрата державності в середині XVI століття. У 1552 році війська Івана Грозного захопили та зруйнували Казань, столицю **Казанського ханства** (держави, що існувала в 1438–1552 роках). Ця подія

вважається однією з найтрагічніших в історії татарського народу й досі залишається політично чутливим питанням, що неодноразово викликало напруження у відносинах між татарськими національними активістами та російською владою.

З 1990 року прихильники національних татарських організацій відзначали “День пам'яті” (“Хәтер көне”), присвячений загиблим оборонцям Казані, які героїчно боронили свою землю й прийняли мученицьку смерть. Проте з початку 2000-х років проведення мітингів у цей день було заборонено, а після початку т.зв. “СВО” під заборону потрапили навіть публічні траурні церемонії [14]. Крім того, цензурні обмеження поширилися на будь-які згадки про те, що відновлена у 2005 році соборна мечеть “Кул Шаріф” (названа на честь керівника оборони Казані 1552 року) є не лише культовою спорудою, а й неформальним пам'ятником захисникам Казані від військ Івана Грозного. Зокрема, з офіційних сайтів республіки було вилучено текст промови першого президента Татарстану Мінтімера Шаймієва, виголошеної під час відкриття мечеті, в якій Кул Шаріфа було названо національним героєм [15].

Російська офіційна історіографія цілеспрямовано нав'язує альтернативне трактування подій 1552 року, представляючи їх не як завоювання Казанського ханства, а як його “об'єднання” з Російською державою. Будь-які згадки про втрату татарської державності вважаються небажаними та конфліктними.

Активно пропагується теза про відсутність єдності серед сучасного татарського населення у ставленні до цих подій, а ідеї відродження державності чи героїзації оборонців Казані подаються як штучно нав'язані радикальними націоналістами [16]. Натомість початком “державницьких” традицій татар офіційно пропонується вважати 27 травня 1920 року – день утворення Татарської АРСР. Згадки ж про Казанське ханство, відповідно до цього підходу, повинні залишатися виключно в «культурно-етнографічному» контексті.

Усе це безпосередньо позначається на діяльності Інституту історії ім. Шигабутдіна Марджані, заснованого у 1996 році, який є найпотужнішою та видавничо найактивнішою історичною установою серед національних республік Російської Федерації. Інститут відіграє ключову роль у дослідженні татарської історії, приділяючи особливу увагу спадщині золотоординського періоду. Однак сучасна політика російської влади, спрямована на уніфікацію історичного наративу, суттєво обмежує можливості його роботи, впливаючи на тематику досліджень, характер публікацій та загальний вектор діяльності [17].

На відміну від Татарстану, Чеченська Республіка не мала і не має достатніх ресурсів для підтримки історичних досліджень на високому академічному рівні. Одним із проявів цього є некритичне сприйняття частиною чеченських еліт гіпотези про можливий зв'язок між чеченцями та давнім **Урартським царством** [18], яке існувало на території сучасної Вірменії, північно-східної Туреччини та південно-західного Ірану в IX–VI століттях до н.е. Окремого дослідження заслуговує версія, що сама ця ідея могла бути свідомо нав'язана чеченцям як своєрідна “пародія” на радянську історіографічну традицію, у якій Урарту подавалося як перший приклад державності на території майбутнього СРСР. Така концепція, з одного боку, сприяє конструюванню історичної тягlosti чеченської державності, а з іншого — може використовуватися для її дискредитації як невинувато спекулятивної та відірваної від наукових реалій [19].

Поza тим, кількість суперечностей між російською та національною версіями історії чеченського народу (самоназва – нохчий) є надзвичайно великою. Існує кілька ключових історичних сюжетів, щодо яких неможливо знайти компромісного трактування, що базувалося б на реальному, а не імітаційному компромісі. Насамперед це стосується Кавказьких війн і ролі Чечні в державі імама Шаміля (1825–1859), сталінської депортації 1944 року, а також двох російсько-чеченських війн 1990-х – початку 2000-х років. У російській офіційній історіографії ці події подаються як “неуникненні заходи” щодо боротьби з “сепаратизмом” і “тероризмом”. У чеченському ж національному дискурсі вони трактуються як епізоди тривалої боротьби за незалежність, що супроводжувалися жорстокими репресіями та спробами знищення чеченського народу як політичної та етнокультурної спільноти [20].

У квітні 2018 року Глава Чеченської Республіки Рамзан Кадиров підписав указ про створення Державної комісії з дослідження та збереження історико-культурної спадщини народів Чечні. Основною метою діяльності комісії було зниження напруженості в інтерпретації історичних подій шляхом їхнього “згладжування” та адаптації до загальноросійського історичного нарративу. У результаті її роботи було видано низку різновартісних монографій та збірників історичних документів, які мали на меті часткову ревізію найбільш конфліктних питань чеченсько-російських взаємин. Особливу увагу було приділено рідкісним прикладам мирної взаємодії між чеченцями та росіянами у XIX столітті, з акцентом на випадки співпраці та “спільні інтереси” двох народів, що мало створити альтернативний історичний дискурс, зручний для Кремля [21].

Ключову роль у цій роботі відігравав віце-прем'єр уряду Чечні Джамбулат Умаров, який неодноразово виступав із заявами про “російсько-чеченську дружбу” та навіть називав чеченців “молодшими братами” росіян [22]. Його риторика була спрямована на демонстрацію лояльності до федерального центру та формування історичного наративу, що підкреслював спільність інтересів/“історичної долі” двох народів. Однак на офіційному порталі Глави Республіки Чечня аж до квітня 2022 року зберігалася історична довідка, де головним і єдиним винуватцем конфліктів в імперський період називалася колоніальна та асиміляторська політика царизму [23].

Навіть в умовах демонстративної лояльності та підкресленого вірнопідданства (наразі його неформальним речником є заступник начальника головного військово-політичного управління Збройних сил Російської Федерації Апті Аллаудінов), які посилювалися після початку російсько-української війни, політика чеченського керівництва в історичній сфері залишається суперечливою та своєрідною. З одного боку, Рамзан Кадіров і його оточення нібито готові публічно інтерпретувати російсько-чеченські війни у прийнятному для Москви ключі, зокрема наголошуючи на необхідності збереження єдності федерації. З іншого боку, фігури лідерів боротьби за незалежність, такі як Джохар Дудаєв або Шаміль Басаєв, не демонізуються, а сам факт чеченського опору не заперечується. Крім того, символічна пам'ять про боротьбу чеченців проти російської експансії кінця XVIII – XIX століття продовжує зберігатися. Це, зокрема, проявляється у найменуванні чеченських військових підрозділів на честь історичних національних героїв, таких як Шейх Мансур (помер у 1794 році в російській в'язниці) та Бейсангур Беноєвський (страчений російською владою у 1861 році) [24]. Така “подвійність” офіційної історичної політики демонструє прагнення чеченського керівництва балансувати між задоволенням вимог Кремля та збереженням важливих для національної самосвідомості наративів.

Сталінська депортація 1944 року залишається одним із найчутливіших історичних питань для чеченського суспільства, оскільки сприймається як глибока національна травма. Попри загальну тенденцію до реабілітації радянського періоду в офіційній російській історіографії, чеченське керівництво займає особливу позицію щодо цієї теми. У публічних виступах Рамзана Кадірова нерідко лунають різкі антисталінські заяви, які суперечать загальноросійському “ренесансу” шанування Йосипа Сталіна [25]. Водночас, Кадірову вдалося продемонструвати свою політичну вагу, домігшись внесення змін до загальноросійського шкільного підручника з історії, у розділі, присвяченому депортаціям народів Кавказу [26]. Цей крок

не лише підкреслює особливий статус Чечні в сучасній Росії, але й свідчить про спроби локального керівництва зберегти автономність у трактуванні ключових подій національної історії.

Наскільки “заплутаною” може бути ситуація з розумінням/трактуванням “коренів” та “ключових моментів історії власної державності можна проілюструвати на прикладі іншого кавказького народу – інгушів (самоназва – “галгай”). Історична самоідентифікація інгушів суттєво відрізняється від зовнішніх уявлень про їхнє минуле, що нерідко спрощено зводиться до спільної історії з чеченцями. Насправді ж інгуші наголошують на своєму зв'язку з **Аланським царством** (IX–XIII ст.), яке відіграло ключову роль у формуванні їхньої культури та етногенезу. Аланський вплив відображається не лише у матеріальних пам'ятках, але й у ряді соціальних інститутів, а також у поширенні елементів християнської традиції серед предків інгушів. Саме підкреслення спадкоємності від Аланії стало важливим елементом національного відродження наприкінці ХХ століття, що, зокрема, знайшло вираз у символічному виборі назви для нової столиці Інгушетії – Магас, яка відсилає до історичної столиці середньовічної Аланії [27].

Такий акцент на зв'язок з Аланією не лише загострює історичну напруженість у відносинах з осетинами, які офіційно закріпили за своєю республікою назву Північна Осетія-Аланія та вважають себе єдиними її “правонаступниками” [28], а й викликає розбіжності з карачаєвцями, які також претендують на аланську спадщину [28]. Крім того, подібні історичні наративи нерідко сприймаються з обережністю і в Грузії, адже територія середньовічної Аланії включала частину сучасних грузинських земель, що потенційно може створювати ґрунт для різного роду територіальних спекуляцій та суперечностей [30].

На відміну від чеченців, інгуші менше зосереджуються на періоді Кавказьких воєн XVIII–XIX століть, хоча цей етап історії також мав значний вплив на їхню долю. Що ж стосується депортації 1944 року (операція “Чечевиця”), то, хоча ця трагедія залишається однією з найболючіших сторінок історії народу, специфіка сучасних взаємин із владою Чечні, зокрема через територіальні суперечки [31], ускладнює вироблення спільної позиції. Це призводить до того, що інгуші не демонструють відкритої солідарності з чеченськими ініціативами, спрямованими на опір російським історичним нарративам щодо цієї події.

Ще один народ, репресований у сталінський період, – калмики (самоназва – хальмг, хальмуд, а також ойрати) [32] – також має кардинально відмінне від нав'язуваного з Москви уявлення про історію взаємодії з Росією. Офіційна версія про “добровільне приєднання”

калмиків до Росії та наративи про її “цивілізаторську” місію щодо ойратських кочівників викликають відторгнення на місцевому рівні. Витоки своєї державності калмики вбачають у **Джунгарському ханстві** – державному утворенні ойратських племен, що існувало у XVII–XVIII століттях. Особливу вагу має той факт, що територія цієї держави розташовувалася далеко за межами сучасної Калмикії та навіть Російської Федерації, що створює додатковий простір для альтернативних історичних концепцій та ускладнює офіційну російську версію інтеграції калмиків до складу імперії.

У 1994 році, під час ухвалення конституції Республіки Калмикія, вона отримала назву “Степове укладення” (калм. *Ик Цаажин Биче* – “Великий кодекс законів”), що мало підкреслити спадкоємність історичних традицій та символічний зв’язок із ойратським минулим [33]. Істотні розбіжності простежуються між “російською” та “калмицькою” версіями історії **Калмицького ханства** (XVII–XVIII ст.), що існувало на території Нижнього Поволжя. Калмицькі історики та національні діячі розглядають його як суверенну державу, яка перебувала у військовому союзі з Московським царством (а згодом – Російською імперією). Водночас офіційна російська історіографія наполягає на “добровільному входженні” до складу Росії та виправдовує політику центрального уряду, спрямовану на ліквідацію ханства.

Ці розбіжності особливо помітні у трактуванні подій 1771 року, відомих як “Великий похід” (у російській історіографії – “Торгутська втеча”). Ця подія, яка має виняткове значення для калмицької національної пам’яті, полягала у масовому відкочуванні більшості калмицьких родів до Китаю у відповідь на зростаючі утиски з боку російської влади. Для калмиків це був акт збереження незалежності та протесту проти політики імперії, тоді як у російських джерелах “відхід” калмиків часто зображується як “зрада” та “злочасний епізод”, що загрожував стабільності імперських кордонів [34].

На відміну від Татарстану, Чечні чи Калмикії, хронологічно значно ближчою «точкою несумісності» між імперською та національною візіями є випадок Тиви. **Тивинська Народна Республіка** (ТНР, тув. *Тыва Арат Республика*), утворена у 1921 році під назвою **Танну-Тива**, формально залишалася незалежною державою до її анексії Радянським Союзом у 1944 році. До 1911 року Тива входила до складу імперії Цін, а після її розпаду частина тивинської еліти звернулася до російського імператора Миколи II з проханням про «захист». Відтоді так званий Урянхайський край (сучасна Тива) став російським протекторатом, що означало збереження його де-юре самостійного статусу при фактичному контролі з боку Росії.

Після революції 1917 року Тива не увійшла до складу радянської держави, а у серпні 1921 року офіційно проголосила незалежність. У цей період на її територію претендували також Китай та Монголія. У 1920-х роках СРСР змусив Монголію визнати незалежність ТНР та її кордони, однак Китай продовжував розглядати цей регіон як частину своєї колишньої провінції Зовнішня Монголія.

Деякі дослідники припускають, що рішення анексувати Тиву в 1944 році було пришвидшене інформацією, отриманою Йосипом Сталіним після Каїрської конференції в листопаді 1943 року. Під час зустрічі президента США Франкліна Рузвельта з китайським лідером Чан Кайші останній, за деякими свідченнями, заявив, що Тива є невід'ємною частиною Китаю, яка незаконно контролюється СРСР. Це могло вплинути на сталінське рішення остаточно закріпити Тиву в складі Радянського Союзу [35].

Процес анексії Тивинської республіки у 1944 році відбувався з порушенням як міжнародних норм, так і внутрішнього законодавства самої республіки. Включення ТНР до складу СРСР було здійснене всупереч положенням Конституції СРСР 1936 року, яка передбачала, що прийняття нових суб'єктів до складу Союзу належить до виключної компетенції Верховної Ради СРСР.

Однак у випадку з ТНР це рішення було самовільно ухвалене Президією Верховної Ради СРСР, без розгляду на рівні Верховної Ради, що суперечило встановленій процедурі. Крім того, не проводився референдум, який міг би зафіксувати волю населення республіки щодо її статусу. Таким чином, інкорпорація ТНР до складу Радянського Союзу відбулася в односторонньому порядку, без легітимного підтвердження з боку як міжнародної спільноти, так і самого тивинського народу [36].

Деякі сучасні історики-тивинці демонструють вражаючу еквілібристику, коли у своїх дослідженнях та дисертаціях стверджують, що *“хоча приєднання Туви до СРСР було оформлене з явними правовими та конституційними порушеннями, сам факт добровільного входження не може бути оскаржений”* [37]. Однак колективна пам'ять про власну державність у тивинського народу залишається виразною, і її “відгомін” простежується навіть у самоцензурованих офіційних джерелах. Зокрема, на урядових сайтах республіки нерідко можна зустріти натяки на суверенний статус ТНР у 1921–1944 роках [38], хоча офіційний дискурс продовжує наполягати на тезі про *“добровільне возз'єднання з братнім радянським народом”*.

Таким чином, можемо виснувати, що

– У Російській Федерації продовжується цілеспрямована політика “уніфікації” історичної пам’яті з метою збереження імперської цілісності держави. Наративи про «добровільне приєднання» територій до Росії та «цивілізаційну місію» етнічних росіян продовжують домінувати у державній історіографії, ігноруючи національні версії історії. Центральна влада активно використовує цензуру, репресії та офіційну пропаганду для контролю над історичними наративами.

– Концепції, спрямовані на заперечення історичних передумов для окремих державотворчих процесів національних меншин, є максимально маніпулятивними. Більшість народів, які нині проживають на території Російської Федерації, не лише усвідомлюють періоди свого існування поза межами Росії, а й нерідко саме в цих етапах історії вбачають “золотий вік” формування власної національної ідентичності.

– Численні “версії” історії, нав’язані центральною владою та позірно адаптовані на місцях, містять внутрішні суперечності, які навіть теоретично не можуть бути подолані. Яскравим прикладом є ключовий “об’єднавчий” міф про «Велику Вітчизняну війну» та «подвиг дідів», який важко узгодити з тим фактом, що низка народів (зокрема, чеченці, інгуші, калмики) зазнали масових репресій під приводом нібито «колаборації» з німецько-фашистськими окупантами.

– Згода керівництва національних республік РФ наразі не порушувати «спірні моменти» задля демонстрації “єдності” є радше тактичним кроком, спрямованим на тимчасове зниження напруги. Насправді йдеться лише про створення ілюзії лояльності до нав’язаної Москвою історичної наративної схеми. Символічна вірнопідданська позиція місцевих еліт, яка проявляється у замовчуванні суперечливих тем або риторичному підкресленні ролі “молодших братів великого російського народу”, навряд чи залишиться стійкою в разі послаблення імперського центру.

– Важливо враховувати особливості нинішніх прагнень представників національних республік РФ у сфері політики історичної пам’яті. Йдеться не про радикальну конфронтацію з Москвою чи намагання “звести історичні рахунки”, а про відмову від нав’язування уніфікованого російськоцентричного трактування минулого та вимогу визнання рівноправного статусу з росіянами як «співзасновників» федеративної держави. У певному сенсі це нагадує процеси в пізньому СРСР, коли

національні еліти республік наполягали на перегляді та реформуванні радянської федеративної моделі.

– Конфліктний потенціал розбіжностей у трактуванні історичного минулого виходить за межі протиставлення «Москва – національна республіка» і включає суперечності між самими національними республіками РФ. Відмінності у сприйнятті історичної спадщини давніх держав та питання ексклюзивного права на неї, що наразі переважно залишаються в межах теоретичних дискусій, можуть у перспективі набувати практичного виміру, впливаючи на визначення адміністративних кордонів або розподіл культурної спадщини.

– Найбільш виразними прикладами самодостатнього історичного дискурсу, який принципово відрізняється від нав'язаного з центру, є Татарстан, Тива та Чечня. Зусилля Москви “заглушити” фундаментальні суперечності між її історичною візією цих регіонів і локальними національними уявленнями, що формуються в Казані, Кизилі та Грозному, стають дедалі менш переконливими. У всіх трьох випадках визначальними є не лише усвідомлення глибоких традицій державності, відмінних від «загальноросійських», а й події найновішої історії, які значно легше «конвертувати» у практичну площину політичної самостійності. Для Татарстану такими аргументами є результати референдуму про суверенітет 1992 року та відмова від підписання Федеративного договору; для Тиви – порушення її прав при інкорпорації до СРСР у 1944 році; для Чечні – проголошення незалежності у червні 1991 року.

1. Про різні етапи “зрощення” російсько-імперської та радянської “візій” історії Росії: Бушуев В. Историческая политика в СССР: императивы и специфика реализации. Ценности и смыслы. 2012. №4. С. 119–128.

2. Приклад описання історії Росії, виконаний в рамках такої “парадигми”: Долгий путь к единству. Как народы и территории входили в состав России. URL: <https://etnokonf.astrobl.ru/press-release/dolgiy-put-k-edinstvu-kak-narody-i-territori-i-vhodili-v-sostav-rossii>

3. Проблеми конфлікту між різними версіями національних історій в РФ (зокрема – в Татарстані, Бурятії, Чувашії, Чечні) неодноразово ставала предметом наукових дискусій. Див. напр.: Конфликтотенный потенциал национальных историй (сборник научных статей): Материалы

Международного научно-методологического семинара, г. Казань, 26 марта 2015 г. / Отв. ред. и сост. Овчинников А. Казань : Изд-во «Юниверсум», 2015. 229 с.

4. Яскравим прикладом цього є “стрижневі” для башкирської національної самосвідомості повстання проти російського панування 1584, 1633–1635, 1645, 1662–1664, 1681–1684, 1704–1711, 1735–1740, 1755–1756, 1773–1775, 1834–1835 років. Лідер одного з цих постань, Салават Юлаєв (1754–1800) є ключовою фігурою національного пантеону. Про антиколоніальний/антиімперський характер боротьби башкирів див.: Donnelly A. The Russian Conquest of Bashkiria 1552-1740. A Case Study in Imperialism. New Haven and London, Yale University Press, 1968. 214 p.

5. Кто такие эрзя и что такое Эрзянь Мастор: этнический аспект колонизации (часть 1). URL: <https://idel-ural.org/archives/kto-takie-erzya-i-что-takoe-erzyan-mastor-etnicheskij-aspekt-kolonizacii-chast-1/>

6. Сувары или чувашаи? URL: <https://сувары.рф/ru/content/suvary-ili-chuvashi>

7. Историки предложили переименовать Чувашию в Волжскую Болгарию. URL: <https://ria.ru/20130221/924100852.html>

8. Переименование Чувашской Республики в “Республику Чувашия – Волжскую Болгарию” считаем необоснованным и нецелесообразным. URL: <https://сувары.рф/ru/content/pereimenovanie-chuvashskoy-respubliki-v-respubliku-chuvashiya-volzhskeyu-bolgariyu-schitaem>

9. Государственные символы Чувашской Республики. URL: <https://culture.cap.ru/action/activity/arhivnoe-delo/pozdravlenie-glavi-chuvashskoj-respubliki-mihaila>

10. Юхма М. Сто великих болгаро-чуваш : [ист. очерки]. Чебоксары : ВОКЦ, 2005. 140 с.

11. В ширшому контексті проблемною є адаптації “історичної спадщини” всієї Монгольської імперії XIII-XIV ст. Зокрема, серед бурятів популярним є уявлення про прямий історичний взаємозв’язок між ними та державою, створеною Чингісханом. Див. наприклад: Потомки Чингисхана. Как в Бурятии пытаются сохранить традиционные язык и культуру. URL: <https://fedpress.ru/article/2438822>

12. Выглядывая за пределы Руси: истоки и стадии формирования полиэтнического государства в истории России. URL: <https://dumrf.ru/upravlenie/speeches/24302>

13. Зачем радикальный муфтий объявил историческую войну славянам и русским. URL:

https://spb.tsargrad.tv/articles/zachem-radikalnyj-muftij-objavil-istoricheskiju-voynu-slavjanam-i-russkim_1083171

14. Митинг в честь Хәтер көне вновь запретили. URL: <https://idel-ural.org/archives/mytyng-v-chest-h%D3%99ter-k%D3%A9ne-vnov-zapretily/>

15. Выступление Президента Республики Татарстан М.Ш. Шаймиева на церемонии торжественного открытия мечети Кул Шариф. URL: https://1997-2011.tatarstan.ru/index.html@node_id=3049.html. Орієнтовно видалення цього тексту з офіційних сайтів відбулося в 2021 році.

16. Пример манипулятивного “обгрунтования” тезы про несприйняття пересічними татарами падіння Казані як трагічної сторінки історії свого народу: Карбаинов Н. Идеология 1552 года в постсоветском Татарстане: версия элит и массовые представления. Власть и элиты. 2018. №.5. С.211–237.

17. Пример інформаційної атаки на діяльність інституту: “Рядом, но не вместе”: СМИ нарисовали портрет Казани как рассадника сепаратизма. URL: <https://pravdapfo.ru/blogi/ryadom-no-ne-vmeste-smi-narisovali-portret-kazani-kak-rassadnika-separatizma/>

18. Урарту становится союзником чеченцев в борьбе с терроризмом. URL: https://www.ng.ru/problems/2018-08-01/12_447_chec.html

19. Версия базируется, головным чином, на гипотезах историка вірменського походження А. Степаняна. Див.: Степанян А.О. Древние чеченцы и Урарту. URL: <https://checheninfo.ru/55352-ao-stepanyan-drevnie-chechency-i-urartu.html>

20. Про три сторіччя опору чеченців російській експансії див.: Gammer M. The lone Wolf and the bear: three centuries of Chechen defiance of Russian rule. Pittsburgh: Univ. of Pittsburgh Press, 2006. 252 p.

21. Джамбулат Умаров представил Главе ЧР книгу “Истоки идентичности”. URL: <https://grozny-inform.ru/news/society/133966/>

22. Джамбулат Умаров: Русский народ – наш старший брат. URL: <https://grozny.tv/news/society/9152>

23. Орієнтовно 6 квітня 2022 доступ до цього розділу (URL: <http://chechnya.gov.ru/respublika/istoriya-religiya-kultura/istoriya/>) на офіційному сайті був закритий паролем.

24. Герои борьбы против России. Зачем Кадыров назвал батальоны в честь командиров Кавказской войны URL: <https://www.kavkazr.com/a/geroi-borjby-protiv-rossii-zachem-kadyrov-nazval-bataljony-v-chestj-komandirov-vremen-kavkazskoy-voyny-/32659844.html>

25. Кадыров назвал идола россиян «проклятым». URL: <https://glavcom.ua/ru/news/kadyrov-nazval-idola-rossijan-prokljatym-910420.html>

26. Минпросвет представил Кадырову исправленный учебник истории. URL: <https://www.svoboda.org/a/minprosvet-predstavil-kadyrovu-ispravlennyy-uchebnik-i-storii/32680665.html>

27. Город солнца и добра. URL: <https://www.ingushetia.ru/news/007341/>

28. Аланское национальное пространство как основа сохранения идентичности осетинского народа. URL: <https://south-ossetia.info/alanskoe-nacionalnoe-prostranstvo-kak-osnova-soxraneniya-identichnosti-osetinskogo-naroda/>; Тайны Аланского царства. URL: <https://etokavkaz.ru/istoriya/tainy-alanskogo-tcarstva>

29. Битва за аланское наследие. Ингуши, карачаевцы, осетины. URL: <https://magas.bezformata.com/listnews/alanskoe-nasledie-ingushi-karachaevtci/42612089/>

30. Див. напр., публікації на цю тему в виданнях Південної Осетії: Больные фантазии ингушских националистов, провоцирующие очередную нестабильность на Кавказе. URL: <https://respublikarso.org/analytics/3131-bolnye-fantazii-ingushskih-nacionalistov-pr-ovociruyuschie-ocherednyu-nestabilnost-na-kavkaze.html>

31. Конфлікт навколо адміністративного кордону між Чечнею та Інгушетією має глибокі історичні та політичні корені, що сягають початку 1990-х років. Після розпаду СРСР Чеченська Республіка проголосила незалежність, тоді як Інгушетія залишилася у складі Російської Федерації. У 1993 році між президентами Русланом Аушевим (Інгушетія) та Джохаром Дудаєвим (Чечня) було підписано перший договір про розмежування адміністративного кордону. Документ передбачав передання більшої частини Сунженського району до Інгушетії, а остаточне врегулювання кордону мало здійснюватися спеціальними комісіями. Протягом 2000-х років розв'язати це питання не вдалося, і лише 26 вересня 2018 року глави Чечні та Інгушетії – Рамзан Кадіров та Юнус-Бек Євкуров – підписали угоду про остаточне закріплення кордону. Це викликало масові протести в Інгушетії, адже значна частина суспільства, депутати, релігійні лідери та опозиція, об'єднана в Оргкомітет національної єдності інгушського народу, вимагали референдуму. Конституційний суд Інгушетії визнав угоду неконституційною, однак 6 грудня 2018 року Конституційний суд РФ затвердив її, остаточне закріпивши спірні території за Чечнею. Лідерів протестів 2018–2019 років було репресовано. В інгушському суспільстві ця ситуація сприймається вкрай негативно і розглядається як несправедлива передача історичних територій на користь Чечні.

32. Про колективну пам'ять калмиків про депортацію (Операція "Улуси") 1943 року: Вишневская Ю., Пахомов М. Степные люди. Память калмыков об ужасах сталинской депортации. URL: <https://www.svoboda.org/a/stepnye-lyudi-pamyat-kalmykov-o-deportacii/31710136.html>

33. 5 апреля – день Степного уложения (конституции) Республики Калмыкия URL: <https://riakalm.ru/news/holiday/37844-5-aprelya-den-stepnogo-ulozheniya-konstitutsii-respubliki-kalmykiya>

34. История Калмыкии после откочевки в 1771 году в Джунгарию большей части калмыцкого народа URL: <https://www.kalmykianews.ru/2009/istoriya-kalmykii-posle-otkochevki-v-1771-godu-v-dzhungariyu-bolshej-chasti-kalmyckogo-naroda/>

35. Детальніше див.: Стародуб А. Тива, "исконные русские земли» та колесо історії. URL: <https://ukrline.info/2021/08/08/tyva-yskonn-e-russkye-zemly-ta-kole/>

36. Отрощенко И. Вхождение Тувы в состав СССР: альтернативные мнения. Новые исследования Тувы. 2017. №4. С. 36–63.

37. Бичелдей А. История системы государственной власти и управления Тувы, 1921-2002 гг. URL: <http://www.dslib.net/istoria-otechestva/istorija-sistemy-gosudarstvennoj-vlasti-i-upravlenija-tuvy-1921-2002-gg.html>

38. Наприклад, на офіційному сайті Верховного Хуралу Республіки Тива зазначено: *"Напередодні входження до складу СРСР ТНР була повноправною державою зі своїми атрибутами. Мала Конституцію, прапор, герб, золотий запас, бюджет і повноважні представництва в СРСР і МНР. Минуле значною мірою допомагає нам і в будівництві нових відносин із Росією та суб'єктами Федерації зараз. Ідея рівноправних взаємин – не нове слово в політичній історії Туви. Вона цікавила уми і тих, хто починав будувати ТНР. Час показав, що вони були на вірному шляху".* 95 лет исполняется Тувинской Народной Республике. URL: <https://khural.rtyva.ru/press/tnr/299/>